

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ШКОЛЯРІВ В
УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ**

Кваліфікаційна робота (проект)
На здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувач першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
409 групи
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
Програми Спеціальна освіта
Кравченко Тетяна Вікторівна
Керівник: к.психол.н., доцентка
Ляшко В.В.
Рецензент: директорка НВК №48
Херсонської міської ради Кірцхалія О.П.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Особливості міжособистісних стосунків дітей у психолого-педагогічній літературі	6
1.1. Становлення міжособистісних стосунків дітей з нормою розвитку...6	
1.2. Специфіка міжособистісних стосунків дітей з порушенням інтелектуального розвитку.....9	
1.3. Особливості міжособистісних стосунків дітей з дитячим церебральним паралічем.....11	
1.4. Особливості міжособистісних стосунків дітей з аутичним спектром.....13	
1.5. Особливості побудови міжособистісних стосунків школярів в інклюзивному середовищі.....15	
РОЗДІЛ 2. Експериментальне вивчення особливостей міжособистісних стосунків дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного класу	18
2.1. Обґрунтування методики дослідження.....18	
2.2. Результати дослідження та їх аналіз.....22	
2.3. Рекомендації щодо формування та поліпшення міжособистісних стосунків в інклюзивному класі 30	
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36
ДОДАТКИ	39
Додаток А. Анкета-тест для вивчення взаємин школярів у колективі.....39	
Додаток Б. Дослідження міжособистісних стосунків школярів в інклюзивному класі.....42	
Додаток В. Ігри та вправи для формування дитячого колективу.....44	
Додаток Г. Кодекс академічної доброчесності.....49	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Спілкування з іншими людьми є безперечно важливою складовою людського життя. Якщо дитина з моменту народження зростає поза межами людського спілкування - вона не стане людиною, в повному значенні цього слова. Оскільки людина – соціальний об'єкт, то в будь-якому віці вона не може бути без взаємодії з іншими людьми.

Міжособистісні стосунки дітей інклюзивного середовища складаються найбільш важко, оскільки у дітей, в силу порушення розвитку, виникають труднощі, пов'язані зі здоров'ям, можливостями, особливостями, що зумовлені нозологією, мовленням та формулюванням власного висловлювання. Усі діти, які мають проблеми у формуванні міжособистісних стосунків, потребують допомоги кваліфікованих спеціалістів.

Життя в колективі розвиває добрі, істино товариські відношення між учнями, викликає у них велике емоційне задоволення і є основою колективних відносин, що складаються у дітей молодшого шкільного віку. У них виникають нові почуття, думки, інтереси. Вони спрямовують свої зусилля на виконання сумісних з однолітками справ[27].

Даній проблемі свої дослідження присвітили психологи, педагоги та спеціалісти вузького профілю, а саме В.В.Абраменкова, І.В.Дубровіна, М.І.Лісіна, В.С.Мухіна, Я.Л.Коломінський, А.М.Прихожан, Д.І.Фельдштейн, О.М. Леонтьєв, О.О. Смірнова, та В.Г.Утробіна. Становлення соціальних взаємостосунків в інклюзивному класі досліджували Ю.Л.Трофімов та В.І. Олешкович, а такі видатні психологи, як Л.С. Виготський, Я.Л. Коломінський та В.С. Мухіна займалися питанням онтогенезу спілкування та впливу міжособистісних взаємин на емоційний та психічний розвиток дитини. Особливості міжособистісних взаємин дітей з дорослими та однолітками у різних видах діяльності вивчалися не менш

детально: в ігровій діяльності цим питанням займалася Т.В. Антонова, а в пізнавальній діяльності основи висвітлила О.О.Смірнова.

Однак, незважаючи на актуальність проблеми міжособистісних стосунків школярів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного інклюзивного навчання, вона залишається недостатньо вирішеною та розробленою.

Мета дослідження – дослідження особливостей становлення міжособистісних стосунків школярів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Завдання:

1. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясувати сутність проблеми міжособистісних стосунків школярів з різними нозологіями.

2. Експериментально дослідити особливості міжособистісних стосунків дітей у загальноосвітньому та інклюзивному навчальному середовищі.

3. Провести дослідження міжособистісних відносин школярів з нормотиповим розвитком та з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі, визначити рівень їх благополуччя.

4. Визначити основні напрямки організації корекційно-виховної роботи щодо формування класного колективу учнів.

Об'єкт дослідження. Процес становлення міжособистісних стосунків дітей як системи суспільних відносин, діяльності і спілкування.

Предмет дослідження. Особливості міжособистісних стосунків школярів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Методи дослідження. Для розв'язання усіх поставлених завдань використовувався теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, шкільної документації. Для розв'язання другого завдання використовувались метод спостереження,

бесіда, констатуючий експеримент (соціометрія Дж. Морено), кількісний аналіз отриманих даних.

Практичне значення результатів. Результати дослідження можуть бути використані вчителями в процесі навчання у спеціальній та загальноосвітній школі, методистами спеціальних та загальноосвітніх шкіл, викладачами та студентами вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлювалися на Міжнародній науково-практичній конференції: «Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика» (17–18 січня 2020 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки» С. 49 – 51.

Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції: (м. Харків, Україна, 15–16 січня 2021 р.) – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2021. – С. 131 – 134.

Також теоретичні результати висвітлені в Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з галузей знань та спеціальностей у 2019/2020 навчальному році зі спеціальності 016 «Спеціальна освіта» (за нозологіями) за темою «Особливості формування дитячого колективу в умовах спеціальної школи – інтернату» м.Київ, 26 березня 2020 р. А експериментальні результати направлені до м.Миколаєва за темою «Особливості міжособистісних стосунків школярів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання».

Структура роботи. Робота викладена на 49 сторінках друкованого тексту і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (29 джерел) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ДІТЕЙ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Становлення міжособистісних стосунків дітей з нормою розвитку

Міжособистісні стосунки між дітьми з нормою інтелектуального розвитку характеризуються дружніми взаєминами, піклуванням один про одного, співробітництвом, повагою та взаємодопомогою. На сьогодні є актуальною проблема саме формування у дитини взаємовідносин з оточуючими, що мають базуватися на моральних принципах гуманізму.

Формування цих міжособистісних стосунків повинна відбуватися з перших років життя дитини, адже саме в цей період закладаються основи як спілкування, так і міжособистісні стосунки, дитина живе серед людей і неминуче вступає з ними в певну взаємодію[5].

Саме в теперішній час ця тема набула особливої важливості. Оскільки в площині уваги суспільства перебуває духовно-моральне становлення особистості.

Відносини між дітьми складаються вже в дошкільному віці, і, найчастіше, вони бувають доволі складними. Особисті відносини, що складаються між дітьми, формуються задовго до того, як вихователь організовує сумісну діяльність як з дітьми, так і дітей між собою. А між малюками складаються як почуття антипатії, так і почуття симпатії, як прихильності, так і неприйняття, чи, навіть, байдужості. Все це впливає на становлення колективу дітей, мікроклімат в ньому та, звичайно, формування позитивних взаємовідносин між членами цього колективу [18].

Міжособистісні стосунки, як найважливіша складова становлення особистості, широко вивчалася багатьма педагогами, психологами та спеціалістами вузького профілю. А саме: В.В. Абраменковою, Н.М. Анастасовою, Н.Л. Коломинським та Т.Д. Марцинковською.

Істотно впливають на дошкільника та формування його як члена колективу саме особисті взаємовідносини. Шляхом організації діяльності дітей в дошкільному закладі та організації сумісного життя, взаємовідносини стають важливим засобом формування колективу та вихованню взаємодопомоги між дітьми.

Але важливою деталлю цього процесу є, безсумнівно, правильне педагогічне керівництво. На почутті емоційної прив'язаності та взаємної симпатії будуються невеличкі дитячі об'єднання, де найбільш яскраво виявляються особисті взаємовідносини. Ці об'єднання допомагають навчитися дошкільникам таким якостям, як чуйність, піклування та допомога один одному. Саме тут закладається доброзичливе відношення безпосередньо до своїх ровесників [1].

Однолітки входять в життя дитини в дошкільному віці, щільно й все назавжди. Дошкільникам притаманні відношення, де вони дружать, допомагають, сваряться, миряться, виявляють ревності, ображаються й, навіть, капостять один одному. Різні емоційне забарвлення цих відносин гостро переживаються дітьми. І спілкування з дорослими становиться в пріоритеті нижче, аніж емоційна напруга та конфліктність в дитячих відносинах.

Важливим періодом психічного розвитку, віком початкового фактичного утворення особистості, як наголошував О.Леонтьєв, є саме дошкільне дитинство.

В даний період формуються психічні функції, складні види діяльності як гра, виникають ієрархія мотивів і потреб, самооцінка, вольова регуляція, з'являються моральні прояви в поведінці, формується розуміння та прийняття своєї статевої належності, усвідомлення її незмінності. Дитина інтенсивно опановує мовленням, культурою людського спілкування, бо поза спілкуванням неможливий розвиток специфічно людських психічних функцій, особистісне становлення.

При цьому важливо відмітити, що розумовий розвиток дитини безпосередньо пов'язаний з вихованням і виникає завдяки ранній соціалізації малюка, тобто, завдяки взаємодії з соціальним оточенням. Серцевину людського життя складає відношення до інших людей. Центром становлення особистості є відношення до іншого, і багато в чому визначає моральну цінність людини [1].

Міцним фундаментом, на якому вибудовується подальший розвиток особистості дитини, є досвід перших відносин з однолітками, і він визначає характер відношення людини до себе, до інших та, зокрема, до оточуючого світу. Звичайно, не кожний випадок характеризується позитивним змістом. Та, аби не виникало проблем і труднощів, слід враховувати особливості дитини: її вік, особливості її спілкування з оточуючими, оточення та характер дитини[5].

Особливістю спілкування в колективі дітей є відмінність у розмові, поведінці, як діти дивляться один на одного, що абсолютно не подібне до спілкування з дорослими. Властивим дитячому спілкуванню є яскраво емоційне забарвлення самого процесу спілкування. Їм характерний галас, сміх, бігатня, що неможливо робити тихо і спокійно. Від цього діти перебувають в захваті.

Нестандартність поведінки, відсутність будь-яких правил і етичних форм є ще однією важливою особливістю контактів дітей, хоча, під час спілкування з дорослим, діти намагаються притримуватися певних поведінкових норм і правил. Також, дітям природно передражнювати один одного, кривлятися, видавати різноманітні слова, звуки тощо [1].

Дані особливості спілкування дітей дає їм можливість проявляти та розвивати свою ініціативність, оригінальність, та, в майбутньому, це допоможе їм. відкрити в собі лідерські якості та дасть впевнений старт у самореалізації.

1.2. Специфіка міжособистісних стосунків дітей з порушенням інтелектуального розвитку

Як наголошував Н.Л.Коломинський, є різниця у розвитку міжособистісних стосунків учнів спеціальної школи та учнів загальноосвітньої школи. Як правило, починаючи з перших класів, між дітьми є такий розвиток міжособистісних стосунків, який полягає у вибірковості від меншої до більшої. І, як показують дослідження, учні перших - других класів спеціальної школи не мають уявлення про своє становище у класному колективі. Але, згодом, у третьому та четвертому класі, учні починають розуміти своє місце в колективі та мають точну його оцінку[11].

Опис особливостей міжособистісних стосунків дітей з порушеннями інтелектуального розвитку висвітлюється у роботах Н.Л. Коломинського «Психологія дитячого колективу», О.О. Бабяк «Психологічні особливості міжособистісних стосунків у дітей із ЗПР», О.І.Проскурняка «Чинники розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків» та Д.І.Шульженка «Психологічні умови включення розумово відсталих учнів у середовище інклюзивної школи».

Залежно від симпатій та антипатій, колектив розділяють на підгрупи, внаслідок чого і виникають складнощі у розвитку міжособистісних стосунків дітей з порушеннями розумового розвитку.

Та, як показали дослідження Н.Л.Коломинського, діти з порушеннями інтелектуального розвитку дають одноліткам загальну оцінку: «хороший» або «поганий», внаслідок ставлення дітей до якостей особистості, що є менш диференційоване, ніж у дітей з нормою інтелектуального розвитку.

Мотиви вибору товариша стають більш свідомими, чим старшою стає дитина. Оскільки на перший план виступає вміння надати допомогу та хороша поведінка, складно сказати, що хороша успішність у визначенні становища учня в колективі є вирішальним чинником [17].

Комунікбельність, активність, врівноваженість, самостійність, хороші трудові вміння та навички – ось від чого залежить високий статус у колективі. Але, досягненню цього статусу перешкоджають такі риси характеру, як грубість, лінощі, неохайність та схильність до бійок [6].

Отже, можна сказати, що безпосередній вплив на встановлення стосунків з ровесниками відіграє саме агресивний прояв дітей з порушеннями розумового розвитку.

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку, які не задоволені своїм статусом та структурою міжособистісних стосунків у колективі, компенсують недостатність спілкування з ровесниками поведінкою, яка має змогу привертати увагу однолітків. І, звідси випливає, що агресивні форми поведінки проявлятимуться найчастіше [11].

Прийняття дитини в колективі тісно пов'язаний з рівнем агресії дитини з порушеннями розумового розвитку. Також, ці прояви агресії провокує ніщо інше, як ізолюваність дитини в колективі. Звідси і з'являється недовіра до соціуму.

Прояви агресії знижуються, якщо дитина займає в колективі положення лідера, особливо яскраво це виражено у молодшому шкільному віці.

Коли дитина в колективі не задоволена своїм статусом, це знову може викликати прояви агресії. А депресивні стани виникають, якщо з боку колективу є неприйняття дитини. Та всі ці негативні стани учнів з порушеннями інтелектуального розвитку розвіюються, якщо в колективі царюють позитивні стосунки між членами цього колективу.

Як висновок, можна сказати, що значний вплив на прояви агресивної поведінки у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку займають, безпосередньо, стосунки з ровесниками [17].

1.3. Особливості міжособистісних стосунків дітей з дитячим церебральним паралічем

Проблема становлення колективних стосунків учнів інклюзивного класу, зокрема, школярів з порушеннями опорно-рухового апарату з ровесниками з нормою розвитку є актуальною, але мало дослідженою. Та зазначимо, що становище дітей з вадами психофізичного розвитку в інклюзивному класі залежить від багатьох факторів:

- від індивідуальних особливостей психофізичного розвитку кожного учня;
- установок дітей з нормою розвитку та їхніх батьків;
- роботи класного керівника та вчителів з інших предметів;
- участі батьків школярів з порушеннями опорно-рухового апарату у психолого-педагогічному супроводі їхньої дитини;
- рівня співробітництва команди фахівців тощо [22].

Найважчим для дитини з дитячим церебральним паралічем (далі ДЦП) є, в першу чергу, спілкуватися в колективі дітей. Адже в силу свого порушення опорно-рухового апарату, труднощі виникають в знаходженні спільної мови з однолітками через соматичні порушення розвитку. Сучасні жорстокі вимоги до потенційних суб'єктів спілкування виявляються недоступними для дітей даної категорії з особливими освітніми потребами [15].

Під час інтеграції дітей з ДЦП в суспільство здійснюється передача соціального досвіду суспільством, при цьому враховуються особливості та потреби дітей, але важливою умовою є активна участь цих дітей та забезпечення відповідних умов. В результаті такої інтеграції відбувається включення дитини в соціум, що є елементом для готовності її до повноцінного самостійного життя [13].

Дитина з порушеннями соціального розвитку, навчаючись в масовій школі та приймаючи активну участь в житті як класу, так і навчального

закладу, не завжди може реалізувати свої потенційні можливості через те, що діти з нормою розвитку не захочуть вступати з нею в контакт [2].

Також характерним є домінування дітей з нормою розвитку над дітьми з ДЦП. Це може проявлятися у підпорядкуванні, коли влада дістається в руки дітей з нормою соматичного розвитку. Діти з ДЦП, прагнучи до спілкування з ровесниками, будуть виконувати будь-які забаганки дітей, які не мають соматичних порушень [13].

Але не всі діти в колективі мають вороже ставлення до таких дітей. Поліпшення соціальної інтеграції дітей з ДЦП вбачається в симпатії та співчутті до них з боку однолітків.

Інтеграцію дитини з ДЦП необхідно проводити ще в дошкільному віці, коли колектив дітей не має негативізму та неприйнятності інших. Саме неформальна ситуація спілкування є головною умовою для успішної інтеграції дитини з порушенням соматичного розвитку [15].

Не потрібно забувати й про те, що організовуючи позакласні заходи, діти мають змогу більш соціалізуватися та прибрати рамки, що перешкоджали спілкуванню, а завданням вчителя на даному заході – намагатися колектив спрямувати до спілкування з дитиною з обмеженими можливостями рухів задля досягнення поставленої мети [2].

Більшість педагогів є недостатньо компетентними у питаннях формування колективу інклюзивного класу. При плануванні навчально-виховної роботи класні керівники, соціальні педагоги, асистенти вчителів не надають вагомого значення проблемі формування позитивних взаємин дітей інклюзивного класу.

Вчителі не звертають особливої уваги на пропедевтичний період в організації спільного навчання здорових дітей і учнів з вадами опорно-рухового апарату в інклюзивному класі. У планах виховної роботи не передбачено види роботи, що сприяють включенню дитини з порушеннями опорно-рухового апарату у колектив.

Важливою проблемою стає те, що переважна більшість педагогів не враховують індивідуальних можливостей та особливостей психофізичного розвитку школярів з порушеннями опорно-рухового апарату у своїй роботі, вважаючи, що цей аспект є прерогативою роботи корекційних педагогів [22].

Саме максимально можлива соціалізація є основною метою системи освіти для дітей з обмеженими можливостями.

1.4. Особливості міжособистісних стосунків дітей з аутичним спектром

Через збільшення кількості дітей з розладами спектру аутизму та несвоєчасною діагностикою, виникла проблема у системі освіти. Дана тема є однією з найактуальніших на сьогоднішній день у спеціальній і загальній педагогіці.

Зовсім нещодавно була впроваджена інклюзивна освіта для дітей з порушенням емоційно-вольової сфери, оскільки навчання цих дітей було передбачено лише в системі спеціальної освіти [9].

Діти з аутизмом відокремлені від зовнішнього світу, ніби залишаються в своєму крихітному просторі, що не дає можливості ввійти до світу міжособистісних стосунків. Дитина ховається від оточуючого світу, намагаючись зберегти себе від емоцій, вражень, стосунків та розмов. Це є нестерпним для неї і змушує гостро реагувати на ці прояви [10].

Діти з аутизмом під час включення в освітню систему масової школи покращують свій розвиток, соціалізуються, збагачують мовні і комунікативні навички [9].

Різні шуми, яскраве світло, голосні звуки, зайві, навіть випадкові, дотики стають причиною істерик, крику, агресії та інших неадекватних реакцій. Ці реакції можуть дратувати не тільки вчителя, а й весь клас, дитина має всі шанси стати ізгоєм. Його будуть вважати «ненормальним», «незносним», «тягарем класу». Аутистам властиве викрикування під час

уроку, розгойдування на стільці або, навіть, агресивна поведінка до членів колективу, що може зривати урок та заважати [12].

Обмеженість словникового запасу, ехोलалії, скандоване мовлення та вокалізація – властиві дітям з аутизмом порушення мовлення. Вони не аби як утруднюють спілкування дітей з аутичним спектром з однолітками [23].

Аби краще та швидше соціалізувати аутичну дитину та пом'якшити її реакції на зовнішній світ, необхідно: по-перше, підготувати викладацький склад до роботи з дитиною з даними порушеннями розвитку.

По-друге, повідомити майбутніх однокласників дитини з аутичним спектром про нового члена колективу та дати їм знання про правила поведінки з нею та її психофізичні особливості.

По-третє, виділити зону в класі для відпочинку, гри та навчання, що є найголовнішим в соціалізації. В класі необхідно вивісити розклад дня, правила поведінки, підказки та зменшити кількість відкритої наочності, що може відволікати дітей під час навчання.

Не потрібно забувати й про те, що оточуюче середовище може викликати у дитини з аутизмом гіперчутливість. Необхідно зменшити кількість яскравість світла у класі, ізолювати клас від шуму та створити комфортні умови дитині для перебування в приміщенні [12].

Важливо пам'ятати, що до цієї дитини потрібно посміхатися, заохочувати її до спілкування, але не перестаратися. Позитивним також буде хваління дитини за навіть незначні успіхи. Це їх змотивує більше спілкуватися та виконувати завдання [9].

Як підсумок можна сказати, що саме злагоджена робота та співпраця педагогічного колективу, дітей та батьків дозволяють якнайкраще та найшвидше досягти омріяного результату – соціалізації та встановлення міжособистісних стосунків дітей з аутичним спектром.

1.5. Особливості побудови міжособистісних стосунків школярів в інклюзивному середовищі

В інклюзивному навчальному закладі найпоширенішою та найактуальнішою проблемою є становлення міжособистісних стосунків між дітьми з нормою розвитку та особливими освітніми потребами. Найважливіше – це знайти шляхи та засоби задля подолання перешкод саме у процесі становлення колективу та міжособистісних стосунків між дітьми в цьому колективі [22].

Основною проблемою в інклюзивних закладах навчання є мінімальна кількість уваги, яка приділяється на розвиток соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Увагу зосереджують на академічному навчанні дітей з різними нозологіями [3].

Як вважають прибічники інклюзії, якщо діти з особливими освітніми потребами та діти з нормою розвитку будуть постійно навчатися та проводити вільний час в одному класі, шанси на розвиток негативних стосунків один до одного знизять рівень актуальності [22].

Розвиток дитини, як у навчанні, так і у соціалізації, покращується в результаті активної взаємодії між членами колективу та дружбі, яка має позитивну динаміку у розвиткові всіх якостей людини.

Важливими елементами у становленні міжособистісних стосунків в інклюзивному середовищі висуваються спілкування з однолітками та сприятлива атмосфера соціально-психологічного напрямку. Дитина повинна відчувати себе важливою в колективі, цікавою для однолітків та знайти друзів. Тягарем для дитини з особливими освітніми потребами будуть: ізоляція від інших, навіть психологічно, та привертання до своєї особи занадто великої кількості уваги внаслідок своєї особливості в колективі [3].

Співпраця виступає однією з ефективних показників навчання та соціалізації. В деяких видах діяльності, дитина з особливими освітніми потребами виявляє не аби які таланти, чим можуть допомогти дитині з

нормою розвитку. У відповідь, дитина з нормою розвитку допоможе у вирішенні завдання, яке є непосильним для дитини з порушенням інтелектуального розвитку. Такого типу співпраця зближує учнів та дозволяє відчувати себе захищеними.

Позитивний клімат в колективі інклюзивного середовища досягається завдяки педагогу та його асистенту. Ці люди є першими, з ким дитина буде вибудовувати взаємовідносини, а не з дітьми класу. І саме дорослі повинні підштовхувати дітей у злагоджений колектив [22].

О.В. Чопік визначила ряд педагогічних умов, які підготують школярів до навчання в інклюзивному класі:

1. Необхідно сформувати не тільки психологічну, а й моральну готовність учнів з нормою інтелектуального та фізичного розвитку до спільного навчання з дітьми з особливими освітніми потребами. Найефективнішими методами дослідження виступають бесіда, тренінги та читання різної художньої літератури на етичні теми.

2. Не треба забувати й про підготовку дітей з порушеннями розвитку до спільного навчання з їх ровесниками, які мають норму розвитку. Аби цей етап пройшов без труднощів, діти з особливими освітніми потребами запрошуються до класу, де мають змогу адаптуватися до навчального середовища, яке є новим для них. Провідними методами є також бесіда та проведення різних тренінгів.

3. Необхідно врахувати індивідуальні особливості розвитку психофізичного стану кожного учня, але обов'язковим є виділення усіх збережених рис дитини, як особистості.

4. Включення дитини з особливими освітніми потребами в колектив має відбуватися поетапно. Аби працювати дружно у колективі, дитина має спочатку знайти собі пару, а згодом створити мікрогрупу.

5. Діти з особливими освітніми потребами потребують у навчально-виховному процесі ситуацій успіху. Це відбувається за допомогою використання інтерактивних методів і технологій навчання та

виховання, як: «Коло ідей», «Мікрофон», «Незакінчене речення», мозковий штурм, рольова гра, аналіз моральної ситуації[20].

6. У виховний процес необхідно впровадити соціальні заходи, що спрямовані на формування колективу інклюзивного класу. Відповідно до теми уроку або виховного заходу проводять етичні бесіди. Їх мета - сформувані в учнів уміння та навички моральної поведінки.

7. В інклюзивному закладі працюють безліч спеціалістів. І для успішної корекційної роботи та очікуваного результату необхідна комплексна їх взаємодія. Бесіди та виступи на педрадах, різного виду консультації є найуживанішими формами спільної діяльності педагогів та спеціалістів навчального закладу.

8. Використовуються форми роботи: Такі форми роботи, як тематичні батьківські збори, вечори питань і відповідей, індивідуальні консультації та збори батьківського активу, формують професійні компетентності педагогів у галузі формування колективу учнів інклюзивного класу.

Отже, міжособистісні стосунки дітей з особливими освітніми потребами вирізняються з-поміж міжособистісних стосунків дітей з нормотиповим розвитком агресією, з якою вони привертають до себе увагу оточуючих. Будь-які зайві дотики, голосні звуки чи, навіть, яскраве світло, стають причиною істерик, крику чи неадекватних реакцій дітей з особливими освітніми потребами. А маніпулювання дітей з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату дітьми з нормою розвитку ведуть за собою домінування над першими у колективі.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО КЛАСУ

2.1. Обґрунтування методики дослідження

Проблема міжособистісних стосунків дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання виступає однією з центральних. На повазі до інтересів та, звичайно, прав людини, вміння, а головне, прагнення знаходити компроміси, заснована міжособистісна взаємодія.

Тему міжособистісних стосунків у колективі інклюзивного середовища дійсно можна вважати актуальною, оскільки впровадження інклюзивного навчання передбачає спільне навчання дітей з нормою розвитку та дітей з особливими освітніми потребами.

Сучасне суспільство не готове сприймати дітей з порушеннями психофізичного розвитку у свій соціум, оскільки їм бракує знань про поведінку, емоційно-вольову сферу та, звичайно, міжособистісні стосунки дітей з різними нозологіями. Оскільки недостатньо проінформовані у даному питанні батьки, відповідно, їх діти не будуть розуміти, що саме уявляють собою діти з порушеннями психофізичного розвитку, та цькувати їх. Формуванням міжособистісних стосунків також мають бути зацікавлені вчителі та адміністрація навчального закладу. Бо саме ці люди стануть прикладом для наслідування дітей з особливими освітніми потребами.

Даній проблемі свої дослідження присвітили психологи, педагоги та спеціалісти вузького профілю, а саме О.М. Леонтьєв, О.О. Смірнова, та В.Г.Утробіна. Становлення соціальних взаємостосунків в інклюзивному класі досліджували В.Трофімова, А.Коноплянова та В.І. Олешкович, а такі видатні психологи, як Л.С. Виготський, Я.Л. Коломінський та В.С. Мухіна

займалися питанням онтогенезу спілкування та впливу міжособистісних взаємин на емоційний та психічний розвиток дитини. Особливості міжособистісних взаємин дітей з дорослими та однолітками у різних видах діяльності вивчалися не менш детально: в ігровій діяльності цим питанням займалася Т.В. Антонова, а в пізнавальній діяльності основи висвітлила О.О.Смірнова.

Мета експериментальної частини дослідження – визначення особливостей міжособистісних стосунків школярів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Завдання експериментальної частини дослідження:

1. Дослідити рівень взаємостосунків у колективах школярів з нормою розвитку і дітей з особливими освітніми потребами.
2. Дослідити внутрішньокласні взаємини дітей з нормотиповим розвитком та з ООП в інклюзивному середовищі.

Структура дослідження:

I етап: підготовка до експериментального дослідження. Збір інформації та огляд спеціальної літератури за темою дослідження.

II етап: дослідження сформованості міжособистісних стосунків школярів у класі з нормою розвитку та класі з інклюзивною формою навчання.

III етап: дослідження міжособистісних стосунків всередині групи учнів інклюзивного класу, складання анкети .

IV етап: аналіз результатів анкетування та оформлення висновків дослідження.

Дослідження міжособистісних стосунків школярів у класі з нормотиповим розвитком та колективу школярів інклюзивного класу відбувалося у листопаді - грудні 2020 року на базі Херсонського загальноосвітнього навчально-виховного комплексу №48 Херсонської міської ради у других класах. Серед нозологій визначалися 2 дитини з

аутичним спектром, 1 дитина з ДЦП, 1 дитина з порушенням зору та 1 дитина з порушенням слуху.

Дослідження міжособистісних стосунків у шкільних колективах проводилося за допомогою методики Дж.Морено «Метод соціометричних вимірів» та адаптованого опитувальника Серватнюк Г.О. методом анкетування.

При організації індивідуальної виховної роботи та аналізі конфліктних ситуацій в групі школярів вкрай важливі знання про соціальний статус усіх членів групи та становище кожного учня в системі міжособистісних стосунків. Метод соціометричних вимірів найбільш широко використовується для дослідження даної проблеми.

Аби виміряти душевний стан людини в колективі та становище міжособистісних стосунків в групі використовують термін **соціометрія**, засновником якої є Дж. Морено.

За допомогою саме цього методу можна визначити роль кожного члена групи та його психологічний статус, визначити лідерів та ієрархію статусів, та з якими труднощами стикається дитина в спілкуванні з однолітками.

При складанні анкети, вчитель використовує питання, на які діти повинні дати відповідь:

- «Кого б ти запросив на день народження?»
- «Кого б ти не запросив на день народження?»
- «Кого б ти взяв з собою на навчання в іншу школу?»
- «Кого б ти не взяв з собою на навчання в іншу школу?»

При заповнюванні анкети учні обов'язково мають записати своє прізвище та ім'я та вказати клас, в якому навчаються. Далі заповнюють анкету згідно питань які там вказані. В анкеті також є питання для встановлення психологічного статусу учня. В таких питаннях відсутні відповіді, де вказані імена однокласників, але є загальні питання типу «Як би ти охарактеризував взаємовідносини між учнями у вашому класі?».

Результати анкетування вчитель заносить у таблицю, в якій підраховує загальну кількість обрань. Для виявлення мікрогруп в колективі проводиться аналіз результатів, де є взаємна позитивна відповідь.

Для кращого розуміння стану особистості в міжособистісних відносинах використовують спеціальні терміни:

- *«Зірка»* - член колективу, що отримує найбільшу кількість виборів. Як правило «зірок» у групі - 1-2.
- *«Бажаний»* - член колективу, що отримує половину або трохи менше кількості виборів, що віддані найпопулярнішому.
- *«Відтиснутий»* - член колективу, що отримує 1-2 вибори.
- *«Ізольований»* - член колективу, який не отримав жодного вибору.
- *«Відкинутий»* - той, якого обрали в питаннях «Кого б ти не взяв з собою на навчання в іншу школу?» та «Кого б ти не запросив на день народження?»

Рівні благополуччя у колективі дітей:

- Високий – всі діти мають позитивні міжособистісні стосунки та проінформовані в повній мірі про дітей з особливими освітніми проблемами та мають поважливе ставлення до них.
- Середній – більша частина дітей інклюзивного класу має деякі знання про дітей з порушеннями психо-фізичного розвитку, взаємодіють, але не завжди комунікують з ними.
- Недостатній – діти слабо проінформовані про дітей з особливими освітніми потребами, кепкують, ображають та не комунікують з ними.

Опитувальник, для вивчення взаємин у колективі школярів був адаптований нами відповідно до теми дослідження. За основу було взято анкету Серватнюк Г.О. «Анкета для з'ясування міжособистісних стосунків у класному колективі.» [29] (додаток А)

Досліджування проводилось з учнями класу з інклюзивною формою навчання в індивідуальній формі для виявлення міжособистісних стосунків в колективі, симпатії та антипатії, настроїв в школі та проблемі у взаємовідносинах.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

На основі теоретичних та емпіричних досліджень можна стверджувати, що, міжособистісні стосунки школярів як складне явище, мають різні форми і види, різні ступені прояву, не піддаються однозначній оцінці, вони можуть нести в собі як позитивний (мобілізуючий), так і негативний (руйнівний) вплив на формування особистості дитини, а особливо дитини з особливими освітніми потребами (ООП).

У результаті проведеного дослідження на основі використання методики Дж.Морена «Соціометрія» та адаптованого нами опитувальника Серватнюк Г.О. «Анкета для з'ясування міжособистісних стосунків у класному колективі.» були визначені особливості міжособистісних стосунків та рівень сформованості шкільного колективу із загальною та інклюзивною формами навчання.

Результати проведення методик розкривають відмінності у міжособистісних стосунках молодших школярів та дають змогу прослідкувати та порівняти ставлення дітей з нормо типовим розвитком до своїх однокласників з ООП і навпаки. Результати представлені у вигляді таблиць, схем і діаграм.

За результатами I етапу експериментального дослідження було визначено, що міжособистісні стосунки дітей класу з нормотиповим розвитком мають значні відмінності від класу з інклюзивною формою навчання і відрізняється ставленням один до одного.

Виявлено, що в інклюзивному класі до дітей з особливими освітніми потребами ставляться байдуже чи кепкують, то в класі дітей з нормою

розвитку – поважливе та дружнє ставлення між однокласниками.

Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що всі діти рівні та не відрізняються один від одного тими чи іншими особливостями. Агресія не проявляється, усім дітям приділяється увага в достатній кількості. Діти завжди готові прийти один одному на допомогу.

Виявлено, що міжособистісні стосунки дітей класу з нормотиповим розвитком характеризуються більшою довірою, дружбою та повагою один до одного. Це можна спостерігати за даними, представленими у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Дані про кількість учнів з нормотиповим розвитком, що належать до певних груп у класі

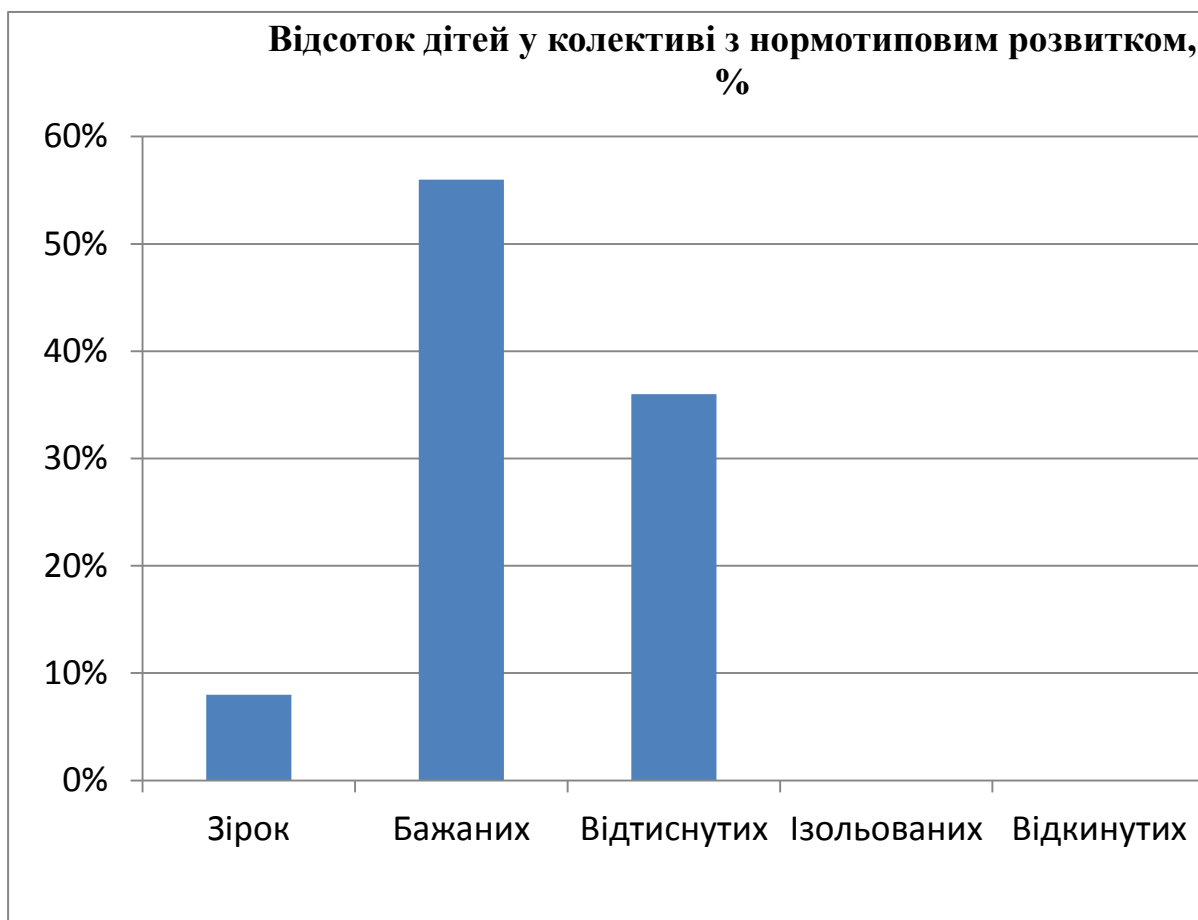
№	Параметри тестування	% учнів
1.	Зірка	9%
2.	Бажаний	56%
3.	Відтиснутий	36%
4.	Ізольований	0%
5.	Відкинутий	0%

Отже, можемо зазначити, що у класі учнів з нормотиповим розвитком спостерігається 9% учнів, що визначаються як «зірки», в групі дітей їхній поведінці притаманно лідерство, дружба зі всіма учасниками навчального процесу та велика кількість довіри.

56% школярів характеризуються як «бажані», що визначає їх також не малу популярність, але вони поступаються «зіркам» у лідерстві.

«Відтиснутих» у колективі менше, аніж «бажаних», а саме 36%, що дає змогу описати їх як гарних друзів, але їм трохи бракує лідерства та дружби з дітьми, що мають статус «зірка» та «бажаний».

Отримані дані таблиці 2.1 представлено на малюнку 2.1.

Рис.2.1. Дані про кількість учнів, що належать до певних груп у класі

На основі отриманих даних побудовано схему взаємовідносин школярів, що представлена на малюнку 2.2.

Аналіз отриманих в результаті проведеного експериментального дослідження даних та спостережень за школярами дозволили зробити висновки про рівень благополуччя у колективі дітей високий, адже відкинутих та ізольованих в класі дітей з нормо типовим розвитком не виявлено, а кількість бажаних переважає над кількістю відкинутих.

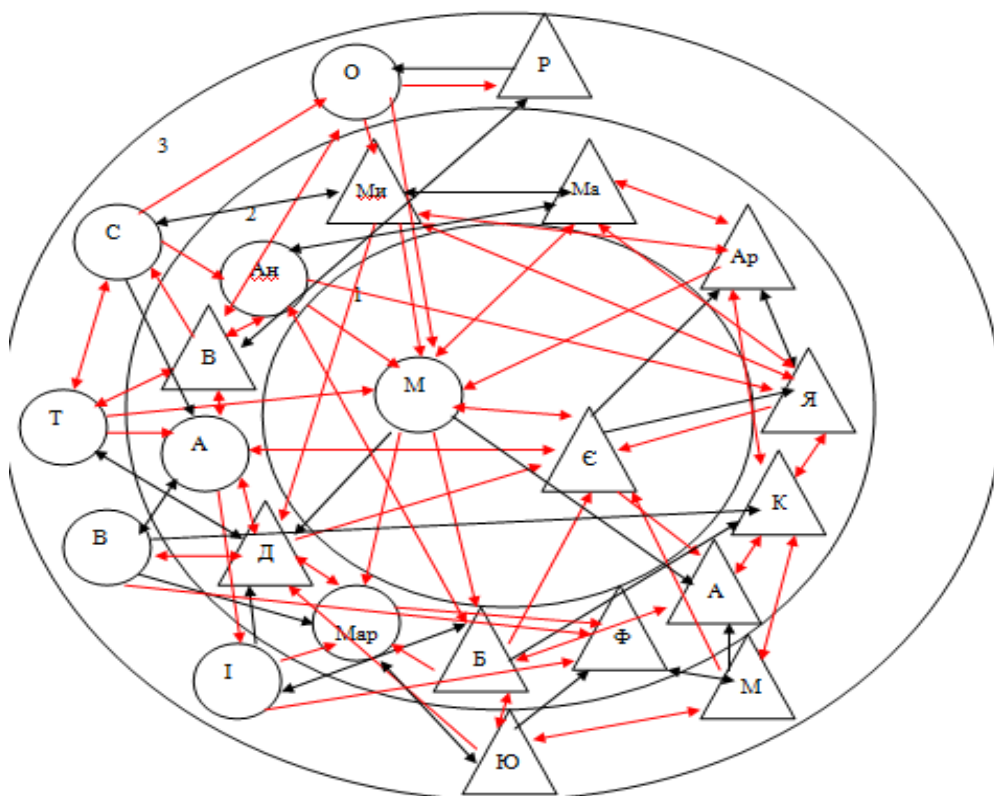
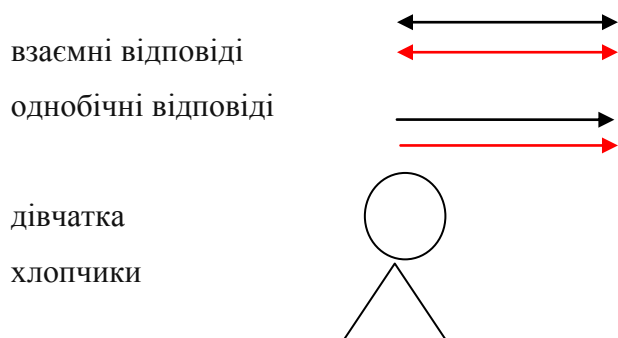

Рис. 2.2. Схема взаємостосунків школярів в класі з нормо типовим розвитком.

Умовні позначення до схеми

Міжособистісні стосунки дітей інклюзивного класу характеризуються дещо іншими показниками, що представлені у таблиці 2.2 та малюнку 2.3.

Таблиця 2.2

Дані про кількість учнів, що належать до певних груп у класі з інклюзивною формою навчання

№	Параметри тестування	% учнів
1.	Зірка	10%
2.	Бажаний	10%

3.	Відтиснутий	55%
4.	Ізольований	15%
5.	Відкинутий	5%

(продовження таблиці 2.2)

Отже, можемо зазначити, що у класі учнів з нормотиповим розвитком спостерігається 10% учнів що визначаються як «зірки», в групі дітей їхній поведінці притаманно лідерство, дружба зі всіма учасниками навчального процесу та велика кількість довіри.

Така ж кількість «бажаних» (10%) у колективі.

Але велика кількість спостерігається «відтиснутих» (55%), що характеризує собою недостатньо дружні та міцні взаємовідносини між учнями інклюзивного класу.

«Ізольованих» у колективі класу з інклюзивною формою навчання представлено 15%, а «відкинутих» - 5%. Це дає змогу зробити висновок, що дітей з особливими освітніми потребами не включають в колектив дітей інклюзивного класу через їх несхожість зі своїми однокласниками.

Рис.2.3. Дані про кількість учнів, що належать до певних груп у класі

Аналіз отриманих в результаті проведеного експериментального дослідження даних та спостережень за школярами дозволили зробити висновки про рівень благополуччя у колективі дітей недостатній, адже відсоток «відтиснутих», «ізолюваних» та «відкинутих» переважає відсоток «зірок» та «бажаних».

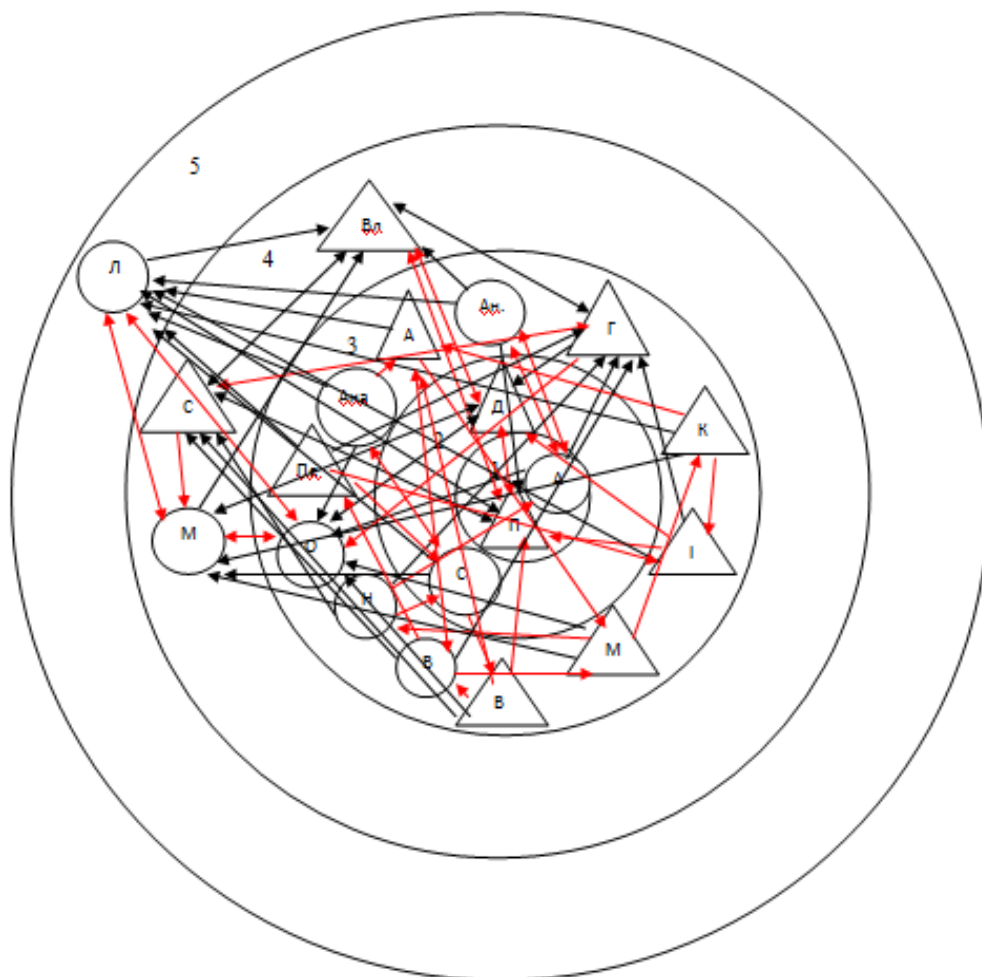
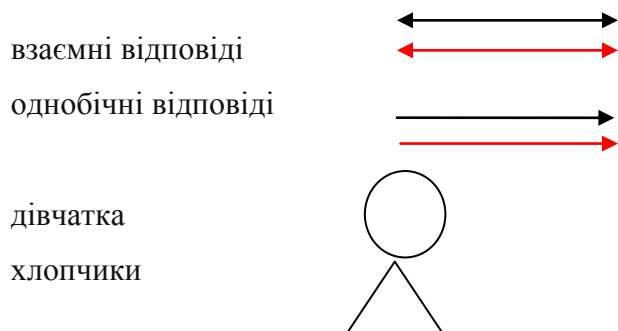

Рис. 2.4. Схема взаємостосунків школярів в класі з інклюзивною формою навчання.

Умовні позначення до схеми

За результатами схеми (рис. 2.4) можна зробити висновок, що найбільше позитивних відповідей мають «зірки» класу, а найбільше негативних – ізольовані та відкинуті.

Порівнюючи експериментальні дані в інклюзивному класі та класі з дітей з нормотиповим розвитком можна зазначити:

- Відсоток зірок майже однаковий в класі з нормо типовим розвитком та інклюзивному класі, а вигнанців більше у інклюзивному класі, в класі з нормою розвитку дана категорія дітей відсутня.
- Кількість мікрогруп спостерігається більше у класі дітей з нормотиповим розвитком.
- Наявність і кількість взаємозв'язків представлена більше у колективі дітей з нормо типовим розвитком.
- Міцність взаємодії школярів в класі також висока у класі дітей, які не мають порушень психо-фізичного розвитку.
- Рівень благополуччя в класі дітей з нормотиповим розвитком високий, аніж у дітей в колективі інклюзивного класу, де рівень недостатній.

Зазначимо, що побудова соціограми дала нам можливість визначити місце дітей з ООП у структурі шкільного колективу. На основі отриманих даних можна сказати, що діти з ООП в інклюзивному класі мають статус відкинутих та ізольованих.

На другому етапі експериментального відбувалося більш детальне дослідження міжособистісних взаємин школярів в інклюзивному класі за допомогою опитувальника, результати якого представлено в таблиці 2.3. Висвітлені спільні питання для дітей з нормою розвитку та дітей з особливими освітніми потребами.

Таблиця 2.3

**Дані про порівняльний аналіз результатів анкетування школярів
інклюзивного класу і дітей з нормотиповим розвитком**

№ питання	Критерій	НР, %	ООП, %
1	• Люблю	55%	15%
	• Не люблю	20%	10%
2	• Спокійно	35%	10%
	• Весело	40%	-
	• Страшно	-	10%
	• Самотньо	-	5%
3	• Мене ображають	-	15%
	• Я ображаю	30%	-
	• Сваримось	5%	5%
	• Проблем не маю	40%	5%
6	• Байдуже	20%	10%
	• Поважаю та довіряю	5%	-
	• Співпереживаю	10%	-
	• Кепкую	30%	5%
	• Дружу	5%	10%
7	• Допоможу	20%	15%
	• Відмовлю	55%	10%

Таблиця відповідей на анкетування дітей інклюзивного класу дає можливість зробити висновок, що діти з нормотиповим розвитком люблять школу у більшій мірі (55%), аніж діти з особливими освітніми потребами (15%), почуваються у школі спокійно та весело (35 % та 40% відповідно), а діти з порушеннями розвитку – спокійно, страшно та самотньо (10%, 10% та 5% відповідно). Більшість дітей з нормотиповим розвитком не мають проблем у класному колективі (40%), та дітей з особливими освітніми потребами, яких ображають – 15%.

Дані, які отримані в результаті проведення анкетування школярів інклюзивного класу дало змогу визначити, що у колективі більшість дітей не мають позитивних взаємовідносин з учнями з особливими освітніми

потребами, оскільки їх відповіді на питання «Як ти ставишся до дітей, які відрізняються від тебе?» та «Якщо учень, який відрізняється від тебе, потребуватиме допомоги, що ти будеш робити?» (пит.6 та пит.7) розуміють собою негативне ставлення до дітей, що мають порушення психо-фізичного розвитку. Не відчують дискомфорту у навчальному закладі, оскільки переважає відповідь на пит.2 «Весело» - 40%.

В свою чергу, діти з особливими освітніми потребами в колективі відчують себе пригнічено (пит.2) – 15% учнів, в результаті морального тиску з боку однокласників з нормо типовим розвитком. Але, більшість готова прийти на допомогу, коли того потребуватиме учень з нормою розвитку (пит.7) – 15% учнів.

Проведене нами дослідження на етапі обробки даних анкетування засвідчило недостатній рівень сформованості благополуччя у колективі школярів інклюзивного класу, що дозволило зробити висновки про наявність психолого-педагогічної проблеми формування міжособистісних стосунків між дітьми з нормотиповим та порушеним психофізичним розвитком.

Діти з особливими освітніми потребами, оскільки до них відносяться зневажливо та кепкують, мають негативне ставлення до своїх однокласників з нормо типовим розвитком.

Зазначена проблема потребує подальшого вивчення і визначення психолого-педагогічних умов формування міжособистісних стосунків між зазначеними категоріями дітей.

2.3. Рекомендації щодо формування та поліпшення міжособистісних стосунків в інклюзивному класі

Психологічний стан кожного учня колективу напряму залежить від колективу в цілому: від міжособистісних стосунків до готовності взяти на себе відповідальність за дії інших. Навчальний матеріал буде на стільки

засвоюватись, на скільки будуть стосунки між дітьми в колективі. Класний керівник відіграє в формуванні колективу значну роль, оскільки між педагогом та класом створюється своєрідний зв'язок довіри [26].

Для організації корекційно-виховної роботи щодо формування класного колективу учнів інклюзивного середовища, класному керівнику необхідно покращувати клімат в колективі учнів. А саме:

1. Організувати загально класні традиції. Це можуть бути як привітання з днем народження від всього класу, так і поїздки-екскурсії до визначних місць рідного краю, чи відвідування світ, концертів, як загальношкільних, так і міських.

2. Формування гуманні взаємовідносини з учнями. Найкращими способами втілення цієї поради, звичайно ж, буде вміння вислухати співрозмовника. Важливо пам'ятати про врахування індивідуальних психологічних та вікових особливостей учнів.

Ставлення учнів одне до одного буде таким же, як і педагог ставиться до учнів. Тож важливим є терпіння та толерантне ставлення до кожного учня інклюзивного класу, навчати та виховувати всіх рівними в суспільстві.

Звичайно, лагідна посмішка та добре слово розслабить дитину та підштовхне на розмову. А якщо дитина помилилася в тій чи іншій ситуації – треба розмовляти з нею наодинці, адже колективна критика призводить до більшої агресії, замкнутості та мовчазливості. І найголовніше – вірити в успіхи дитини, і дитина почне вірити в себе!

Учні також повинні знати деякі аспекти для покращення взаємин у колективі інклюзивного класу. Не тільки вчитель повинен вірити в учнів, а й учні повинні допомагати один одному в підвищенні віри в себе, наслідком якої є підвищення самооцінки дитини. Не потрібно висміювати, засуджувати та кепкувати своїх однокласників, адже це розвиває безліч комплексів у дитини, та невпевненість у собі. А якщо висуваєш якійсь вимоги – спочатку сам їх виконуй.

Також, це стосується й обіцянок. Щоб зміцнити авторитет в колективі класу, мало брати участь тільки у святкових заходах. Необхідно ще й проявляти ініціативу в заходах, які стосуються саме колективу класу. Оскільки лише спільні зусилля допомагають досягти поставленій меті, важливо аби кожен учень робив внесок у спільну справу. Ні до чого не приведе нав'язування думки. Треба, аби однокласник самостійно висловив свою думку та дійшов до логічного завершення розповіді [26].

Такі легкі, але такі важливі поради допоможуть учням поважати один одного та зміцнити міжособистісні стосунки в колективі інклюзивного класу.

Для успішного результату формування дитячого колективу інклюзивного середовища використовують вправи та ігри, метою яких є згуртування колективу та розвиток міжособистісних стосунків. Також, вони спрямовані на співучасть, єдність, підтримку, вміння спілкуватися один з одним, розвиткові власного «Я», висловлювання власної думки та вміння вислухати один одного. Але найважливіша функція даних вправ, окрім розвитку міжособистісних стосунків, є формування та закріплення навичок соціалізації.

За допомогою вправ для формування дитячого колективу інклюзивного середовища можна прискорити процес формування колективу, що триває роками з етапу становлення колективу до етапу прагнення до групового успіху [21].

Діти інклюзивного середовища позбавлені фізичного контакту. Дистанція та стосунки без довіри збільшують замкнутість, агресію та асоціальну поведінку учнів з особливими освітніми потребами. Тому важливо під час етапу формування колективу використовувати вправи безпосередньо на розвиток контакту на фізичному рівні [28].

Зміст ігор на формування та згуртованість дитячого колективу представлений у Додатку В.

Як висновок, можна сказати, що для формування та поліпшення міжособистісних стосунків дітей використовують безліч ігор та вправ, які розраховані саме для контингенту учнів інклюзивного середовища. Звичайно, повинні проводитися профілактичні бесіди з вчителями, батьками та дітьми, не тільки тих, хто навчається в інклюзивних класах. Але без комплексного впливу вдалої корекційної роботи не буде.

ВИСНОВКИ

1. Розвиток дитини, як у навчанні, так і у соціалізації, покращується в результаті активної взаємодії між членами колективу та дружбі, яка має позитивну динаміку у розвитку всіх якостей людини. Важливими елементами у становленні міжособистісних стосунків в інклюзивному середовищі висуваються спілкування з однолітками та сприятлива атмосфера соціально-психологічного напрямку. Дитина повинна відчувати себе важливою в колективі, цікавою для однолітків та знайти друзів. Тягарем для дитини з особливими освітніми потребами будуть: ізоляція від інших, навіть психологічно, та привертання до своєї особи занадто великої кількості уваги внаслідок своєї особливості в колективі

2. За результатами I етапу експериментального дослідження було визначено, що міжособистісні стосунки дітей класу з нормотиповим розвитком мають значні відмінності від класу з інклюзивною формою навчання і відрізняється ставленням один до одного.

Виявлено, що в інклюзивному класі до дітей з особливими освітніми потребами ставляться байдуже чи кепкують, то в класі дітей з нормою розвитку – поважливе та дружнє ставлення між однокласниками.

3. Діти з нормотиповим розвитком люблять школу у більшій мірі, аніж діти з особливими освітніми потребами, почуваються у школі спокійно та весело, а діти з порушеннями розвитку – спокійно, страшно та самотньо. Більшість дітей з нормотиповим розвитком не мають проблем у класному колективі.

Дані, які отримані в результаті проведення анкетування школярів інклюзивного класу дало змогу визначити, що у колективі більшість дітей не мають позитивних взаємовідносин з учнями з особливими освітніми потребами.

В свою чергу, діти з особливими освітніми потребами в колективі відчують себе пригнічено, в результаті морального тиску з боку

однокласників з нормо типовим розвитком. Але, більшість готова прийти на допомогу, коли того потребуватиме учень з нормою розвитку.

Проведене нами дослідження на етапі обробки даних анкетування засвідчило недостатній рівень сформованості благополуччя у колективі школярів інклюзивного класу, що дозволило зробити висновки про наявність психолого-педагогічної проблеми формування міжособистісних стосунків між дітьми з нормотиповим та порушеним психофізичним розвитком.

Діти з особливими освітніми потребами, оскільки до них відносяться зневажливо та кепкують, мають негативне ставлення до своїх однокласників з нормо типовим розвитком.

4. Рекомендації, на які варто звернути особливу увагу, полягають саме у врахуванні індивідуальних можливостей дітей з особливими освітніми потребами, а саме: припинити привселюдну критику, навчити дитину вірити в себе та свої цілі, не ображати однокласників, прибрати рамки нерівності в колективі дітей інклюзивного класу та допомагати у подоланні комплексів, мовчазливості та замкнутості. Дані поради корисні не тільки педагогам, а й дітям, що навчаються в класі з інклюзивною формою навчання.

Для успішного результату формування дитячого колективу інклюзивного середовища використовують вправи та ігри, метою яких є згуртування колективу та розвиток міжособистісних стосунків. Також, вони спрямовані на співучасть, єдність, підтримку, вміння спілкуватися один з одним, розвиткові власного «Я», висловлювання власної думки та вміння вислухати один одного, формування та закріплення навичок соціалізації. За допомогою вправ можна прискорити процес формування колективу, що триває роками з етапу становлення колективу до етапу прагнення до групового успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре. – МОДЭК, 2000 (Воронеж: Воронеж, ИПФ), центр «Академія», 2001. – 192с.
2. Аксьонова Л. І. Соціальна педагогіка в спеціальній освіті : навч. посіб. для студ. серед. пед. навч. закладів. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 192 с.
3. Анастасова Н.М. Особливості розвитку взаєностосунків у учнів в інклюзивному класі. Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю : «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» за ред. Демченко І. І. Умань : Візаві, 2019 р. С. 26–29.
4. Бабяк О. О. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. К., 2011. Випуск 2. С. 6–15.
5. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» Наук. керівник Кононко О.Л. Світич, 2008. – 430 с.
6. Бех І. Д. Емоційні порушення як предмет спеціального психологічного дослідження. Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин: матеріали Всеукр.конф., м. Київ, 1994. С. 19-22.
7. Бочелюк В. Й., Турубарова А. В. Психологія людини з обмеженими можливостями. Навч. посіб. для ВНЗ. Київ. Центр учб. літ. 2016. 262 с.
8. Ганжала І. Діти з особливими потребами. Психологічний супровід. Київ. Соціальний педагог. 2014. № 3. С. 53–55.
9. Гужва М. А. Урахування особливостей дітей з аутизмом на етапі їх адаптації до інклюзивного навчання. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. С. 295–301.

10. Детский аутизм: учеб.пособие для студ. высш. и сред. пед., психол. и мед. учеб. заведений / сост. Л. М. Шипицына. СПб., 2001. 368 с.
11. Коломинский Н. Л. Психология детского коллектива. Мн. :Народная света, 1984. С. 10-16.
12. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. МОН України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. К. : АТОПОЛ, 2011. 274 с.
13. Коновал А. А. Соціальна робота. Тернопіль, 2017.
14. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості. Навч. посіб. Київ. Центр навчальної літератури. 2003. 240 с.
15. Марцинковская Т. Д. Детская практическая психология : учебник. М. : Гардарики, 2000. 255 с.
16. Маслова М., Мацієвська Г., Щеглова Ю. Діти з особливими потребами в освітньому просторі України: бібліографічний покажчик / КЗ «ЗОУНБ» ЗОР; Запоріжжя : ФОП Мокшанов В. В., 2017. С. 3–70
17. Міжособистісні стосунки дітей з розумовою відсталістю як детермінанта агресивної поведінки. Педагогічні науки: зб. наук. праць. 2014. №121. С. 197–204.
18. Особливості міжособистісних відносин у дитячому колективі. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. 2012. №16. С. 389–396.
19. Проскурняк О.І. Чинники розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків. Збірник наук. праць «Актуальні питання корекційної освіти». Київ: К-НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. С. 85–92
20. Спільна історія. Діалог культур : навч. посіб. / П.Вербицька та ін. 4-е вид. – Львів: ЗУКЦ, 2013. 255с.
21. Теорія і практика формування дитячого колективу. – Х: Основа, 2012. – 125 с.
22. Чопік О.В. Умови формування позитивних взаємин учнів з вадами ОРА із здоровими однолітками і інклюзивному закладі. Актуальні

питання колекційної освіти : зб. наук. праць / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП. Медобори. 2006, 2014. С.443 – 451.

23. Чуприков А. П. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Л. : М., 2012. 200 с.

24. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія / Д. І. Шульженко. – К.: Д. М. Кейдун, 2009. – 385 с.

25. Шульженко Д.І. Психологічні умови включення розумово відсталих учнів у середовище інклюзивної школи. Київ: К-ПНУ імені Івана Огієнка, факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології, 2012. С. 222–229.

26. Блог Шолохової Олени. Згуртуємо учнівський колектив. URL: <https://flerlena.wixsite.com/psiholog/--1-c1387>

27. Визначення колективу. URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvanna-ditacogo-kolektivu-2251.html>

28. Консевич Л.В. Імітаційна гра «Єдиний організм: створення й розвиток колективу класу. URL: <https://vseosvita.ua/library/imitacijna-gra-edinij-organizm-stvorennja-j-rozvitok-kolektivu-klasnu-100214.html>

29. Сарватнюк Г.О. Анкета для з'ясування міжособистісних стосунків у класному колективі. URL: <https://naurok.com.ua/anketa-z-yasuvannya-mizhosobistisnih-stosunkiv-u-klasnomu-kolektivni-36153.html>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета-тест для вивчення взаємин у колективі школярів з нормою розвитку

Учень

клас

1. Ти любиш школу?

- Люблю;
- Не люблю.

2. Як ти почуваєшся в школі?

- Спокійно;
- Весело;
- Страшно;
- Самотньо.

3. Які ти маєш проблеми у взаємовідносинах з однокласниками?

- Мене ображають;
- Я ображаю;
- Сваримось;
- Проблем не маю.

4. Чи знаєш ти, хто такі діти з інвалідністю?

- Так;
- Ні.

5. Чи є у твоєму класі діти, які відрізняються від інших?

- Так;
- Ні.

6. Як ти ставишся до дітей, які відрізняються від тебе?

- Байдуже;
- Поважаю та довіряю;
- Співпереживаю;
- Кепкую;

- Дружу.

7. Якщо учень, який відрізняється від тебе, потребуватиме допомоги, що ти будеш робити?

- Допоможу;
- Відмовлю.

8. Кого з однокласників ти запросив би на день народження?

9. Кого з однокласників ти не запросив би на день народження?

10. Кого з однокласників ти взяв би на навчання в іншу школу?

11. Кого з однокласників ти не взяв би на навчання в іншу школу?

Анкета-тест для вивчення взаємин у колективі школярів з ООП

Учень

клас

1. Ти любиш школу?

- Люблю;
- Не люблю.

2. Як ти почуваєшся в школі?

- Спокійно;
- Весело;
- Страшно;
- Самотньо.

3. Які ти маєш проблеми у взаємовідносинах з однокласниками?

- Мене ображають;
- Я ображаю;
- Сваримось;
- Проблем не маю.

4. Якщо учень, який відрізняється від тебе, потребуватиме допомоги, що ти будеш робити?

- Допоможу;
- Відмовлю.

5. Як до тебе ставляться діти, які відрізняються від тебе?

- Байдуже;
- Поважають та довіряють;
- Співпереживають;
- Кепкують;
- Дружать.

6. Як ти ставишся до однокласників?

- Байдуже;
- Поважаю та довіряю;
- Дружу;
- Кепкую;
- Зневажаю.

7. Якщо твої однокласники потребуватимуть твоєї допомоги, що ти будеш робити?

- Допоможу;
- Відмовлю.

8. Кого з однокласників ти запросив би на день народження?

9. Кого з однокласників ти не запросив би на день народження?

10. Кого з однокласників ти взяв би на навчання в іншу школу?

11. Кого з однокласників ти не взяв би на навчання в іншу школу?

Додаток Б**Таблиця Б.1**

**Дослідження міжособистісних стосунків в класі дітей з
інклюзивною формою навчання**

Учень	+	-	Статус
Аліна Г.	4	0	зірка
Павло Б.	4	3	зірка
Андрій А.	2	0	відтиснутий
Анна Л.	2	1	відтиснутий
Дмитро К.	3	3	бажаний
Анастасія І.	1	0	відтиснутий
Олена М.	3	5	відтиснутий
Петро Є.	1	0	відтиснутий
Владислав М.	2	5	ізолюваний
Марія Т.	3	4	ізолюваний
Наталія К.	1	0	відтиснутий
Григорій С.	1	7	відкинутий
Константин П.	1	0	відтиснутий
Ілля М.	1	0	відтиснутий
Максим А.	2	0	відтиснутий
Людмила К.	2	8	відкинутий
Світлана С.	3	0	бажаний
Володимир В.	2	0	відтиснутий
Сергій О.	1	5	ізолюваний
Вікторія К.	1	0	відтиснутий

Таблиця Б.2

**Дослідження міжособистісних стосунків в класі дітей з нормою
розвитку**

Учень	+	-	Статус
Богдан Н.	4	1	бажаний
Микола З.	2	1	відтиснутий
Ярослав А.	4	2	бажаний
Софія К.	2	1	відтиснутий
Дмитро С.	5	3	бажаний
Антон Д.	3	2	бажаний
Валерій Я.	4	1	бажаний
Марія М.	7	0	зірка
Михаїл А.	3	2	бажаний
Артем Р.	3	2	бажаний
Аліна Т.	4	2	бажаний
Вікторія К.	1	1	відтиснутий
Марина П.	4	2	бажаний
Ольга О.	2	1	відтиснутий
Матвій І.	3	2	бажаний
Тетяна Ш.	2	1	відтиснутий
Євген Ф.	5	0	зірка
Ростислав П.	1	1	відтиснутий
Кирило В.	4	2	бажаний
Інна Г.	1	1	відтиснутий
Юрій К.	2	1	відтиснутий
Анна П.	3	1	бажаний
Філіп Ю.	3	2	бажаний

Ігри та вправи для формування та згуртованість дитячого колективу

Гра «На крижині»

Мета: розвиток міжособистісних відносин в колективі співучасті, єдності, почуття підтримки.

Беруть участь не менше 8-10 осіб. Стільці по кількості учасників.

Ведучий пропонує учасникам скласти з стільців крижину і відправитися в плавання по Північному Льодовитому океану. Учасники сідають на стільці. Ведучий починає розповідь: «Ви, друзі, вирушили в подорож по Північному Льодовитому океану. Почався шторм, шматочок крижини відколовся, але вам потрібно всім врятуватися, протриматися на крижині до тих пір, поки до вас не прийде допомога». Ведучий поступово прибирає стільці, тим самим «відколюючи» шматочок за шматочком від крижини. Завдання учасників: як можна довше і в більшій кількості залишитися на крижині.

В кінці гри йде обговорення: як довго скільки змогли утримуватися на крижині, хто зробив більше зусиль для порятунку інших, хто рятував лише себе.

Гра «Один до одного»

Мета: вчити взаємодіяти дітей один з одним.

Інструкція: «Зараз ви будете грати в одну дуже цікаву гру, під час якої все потрібно робити дуже–дуже швидко. Ви покажете мені, наскільки уважно ви мене слухаєте і наскільки швидко ви можете зробити те, що я буду вам говорити. Зараз у вас рівно 5 секунд, щоб вибрати собі партнера і швидко–швидко потиснути йому руку... А тепер я буду вам говорити, якими частинами тіла вам потрібно буде дуже швидко «привітатися» один з одним:

-права рука до правої руки!

-ніс до носа!

-спина до спини!

Ну, що ж, це ви змогли зробити швидко. А тепер запам'ятайте, будь ласка, наступне. Кожен раз, коли я скажу: «Один до одного!», Вам буде потрібно швидко–швидко знайти собі нового партнера і потиснути йому руку. А після цього я знову буду називати частини тіла, якими ви повинні будете доторкатися друг до друга. Отже: «Один до одного! Вуха до вуха!»

-стегно до стегна!

-п'ятка до п'ятки!

Можна провести 5-6 змін партнерів і щоразу називати нові частини тіла, за допомогою яких діти повинні вступати в контакт один з одним.

Обговорення:

- Чи сподобалася тобі гра?

- Чи легко тобі було діяти швидко?

Ігрова вправа “Впізнай за голосом”

Мета: закріпити навички позитивної соціальної поведінки: диференціювати слухове сприйняття, співвідносячи людину з її голосом; виховувати бажання гратися разом, викликати почуття симпатії до однолітків.

Опис гри: Дорослий обирає дитину, яка буде “котиком”, і запрошує присісти в центрі кола із зав'язаними очима. Діти ходять по колу, промовляючи слова:

Ми по колу йдемо,

Тихо котика зємо:

“Котику, не підглядай,

Хто покликав – відгадай”.

Дитина, на яку вказав ведучий, голосно промовляє: “Няв!”

Дитина в колі повинна відгадати, хто з дітей покликав.

Ігрова вправа “Пересядьте всі, хто. . .”

Мета: розширити поняття єдності та спільності; виховувати почуття власної індивідуальності.

Опис гри: ведучий говорить, що всі ми дуже різні і водночас чимось схожі один на одного. Пропонує переконатися в цьому. Потім каже: “Пересядьте всі, хто любить морозиво, плавати в ріці, лягати спати вчасно, прибирати іграшки тощо”. Діти спочатку просто граються, а потім роблять висновок, що, справді, в них є багато спільного

Ігрова вправа “Паровозик”

Мета: вчити дітей розуміти закони спільної діяльності; формувати у дітей почуття колективу.

Опис гри: ведучий вибирає одного з дітей на роль паровозика. Діти – «вагони» стають у коло. Паровозик під’їжджає, вітається з кожним: “Здрастуй, . . . (ім’я), ти мені дуже потрібний, щоб везти (дядька, тата, молоко тощо)”. Так паровозик підходить до кожного. Повідомляє: “Навантажуюмося”, “Поїхали”. Потім – “Приїхали”. Звертаючись до кожного на ім’я, говорить : “Спасибі тобі за те, що допоміг відвезти . . . “

Потім діти стають у коло і хором повторюють слова: “Коли нас багато – ми сильні і багато можемо. Ми – це діти”.

Ігрова вправа “Клейовий дощик”

Мета: вчити дітей розуміти закони спільної діяльності; формувати у дітей почуття колективу.

Опис гри: діти стають один за одним і тримаються за плечі попереднього учня. У такому положення вони долають перешкоди.

Пройти по уявній стежині.

Проповзти під уявним мостом.

Обігнути широке озеро.

Пройти крізь гущавину лісу.

Ховатися від диких тварин.

Протягом всієї гри діти повинні міцно триматися за товариша , на випускаючи рук.

Гра «Чарівний клубочок»

Мета: поліпшення міжособистісних відносин у колективі.

Учасники гри сідають у коло, ведучий пропонує, передаючи один одному клубок вовняних ниток і намотуючи частину нитки на зап'ясті, говорити наступне: «Мене звати... Більше всього на світі я люблю... Хочу з тобою дружити, тому що...»

Після того як висловилися учасники, ведучий підводить підсумок: «Наш чарівний клубочок зміг нас об'єднати, тепер ми справжній колектив, разом ми - сила!»

Гра «Розмова в подвійному колі».

Всі гравці шикуються в 2 кола обличчям один до одного. Покиграє музика, кола рухаються в протилежних напрямках. Як тільки музика замовкає, учасники зупиняються. Таким чином з опинилися навпроти один одного гравців утворюються пари. Партнери коротко представляються один одному і заводять розмову на тему, яку ви їм пропонуєте. Для обговорення в кожному наступному раунді дається нова тема. Наприклад: щось важливе, чого я навчилася в минулому році; невдача, з якою я справилася; чоловік, у якого я багато чому навчилася тощо. На обговорення кожної теми дається приблизно 3 хвилини. У кінці гри знову включіть музику, і нехай учасники протягом 30 секунд просто ходять під музику.

Гра «Так», «ні», «не знаю»

Мета: розвиток вміння спілкуватися, висловлювати свої думки з того чи іншого питання, відстоювати свою точку зору, наводити аргументи на користь того чи іншого відповіді.

Заздалегідь заготовлені картки з відповідями «ТАК», «НІ», «НЕ ЗНАЮ» перед початком гри кріпляться за протилежних частинах кімнати.

Ведучий зачитує питання, хлопці, вибравши той чи інший відповідь, встають до стіни з потрібною картою. Ведучий по черзі опитує учасників про свій вибір. Завдання - відстояти свою точку зору у виборі відповіді, довести її правильність.

Ігрова вправа “День народження Біма”

Мета: закріпити навички позитивної соціальної поведінки; виховувати бажання гратися разом, викликати почуття симпатії до однолітків.

Матеріал: маски клоунів.

Опис гри: Діти завітали до клоуна Біма на день народження. Кожен малюк його привітав. Бім дякує кожному і розповідає про свої відчуття, наскільки йому приємно було бачити своїх друзів та чути від них вітання.

Для ролі клоунів вибирають новеньких дітей або сором'язливих.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Кравченко Тетяна Вікторівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
  - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
  - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не підроблювати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
  - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
  - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)

